

KÜLTÜRLENME OLGUSU BAĞLAMINDA ERZURUM'DA YAŞAYAN AHISKA TÜRKLERİNİN MÜZİK KÜLTÜRÜ

THE MUSICAL CULTURE OF MESKHETIAN TURKS LIVING IN ERZURUM IN THE CONTEXT OF ACCULTURATION PHENOMENON

Banu MUSTAN DÖNMEZ* - Koray İLGAR - Sibel POLAT*****

ÖZ: Bu çalışma, Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin kültürlenme olgusu bağlamındaki müzik kültürünün incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Erzurum'un merkezinde, ilçelerinde ve köylerinde yaşadıkları tespit edilen ve ulaşılabilen Ahıska Türklerine yönelik gerçekleştirilen alan araştırması sonucunda, Erzurum'un Oltu İlçesi Belediye Başkanlığı'nın desteğiyle 2013 yılında yayınlanan *Oltu Türküleri (Halaylar)* başlıklı CD albümünün içerisinde bulunan türkülerin genel bir değerlendirmesi yapılmış ve Erzurum'un Şenkaya ilçesinin Gaziler (Bardız) Köyü'nde 2'si anonim, 2'si de kişisel olmak üzere toplam 4 adet türkü derlenerek notaya alınmıştır. Daha sonra, derlenen bu türküler müziksel özellikleri açısından incelenmiştir. Ayrıca, Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin genel kültürel özelliklerine ilişkin değerlendirmeler de yapılmıştır.

Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan tarama (survey) modeliyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, gerek araştırma konusu olan topluluğun tarihsel sürecini ve gerekse günümüzdeki mevcut durumunu betimlemeye yönelik çeşitli bilgilere yer verilmiş ve yapılandırılmamış görüşme tekniği kullanılarak araştırma konusuyla ilgili daha ayrıntılı verilere ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin çözümlenmesinde ise betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmanın evrenini Ahıska Türkleri, örneklemini ise Erzurum'da yaşayan Ahıska Türk topluluğu oluşturmuştur. Bu bağlamda çalışmada 'amaçlı örnekleme' modeli kullanılmıştır.

Kültürlenme olgusu bağlamında Erzurum yöresinin kültürüyle etkileşime giren Ahıska Türklerine özgü eski gelenekler ve müzik kültürü ile bugünkü gelenekler ve müzik kültürü arasında bazı farklılıkların olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun da Ahıska Türklerinin göç ettikleri bölgelerdeki halklarla girdikleri kültürel etkileşimin sonucunda gerçekleştiği anlaşılmıştır. Çalışma konusu kapsamında, Ahıska Türklerine ve bu topluluğun müzik kültürüne yönelik kapsamlı bir alan araştırmasının gerçekleştirilmesi durumunda, konuya ilişkin daha fazla kayda değer veriye ulaşılabilceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Ahıska Türkleri, kültürlenme, halk müziği, müzik kültürü.

ABSTRACT: This study was made with the aim of analyzing the musical culture of Meskhetian Turks living in Erzurum within the context of acculturation phenomenon. In accordance with this purpose, as a result of the area study conducted towards the Meskhetian Turks, who were

* Doç. Dr. - Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi/Ankara - mustafndonmez@gmail.com (ORCID ID: 0000-0002-0503-3122)

** Dr. - koray.cellist@gmail.com (ORCID ID: 0000-0001-6820-6468)

*** Dr. Öğretim Üyesi - Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Geleneksel Türk Müziği Bölümü/Kars - sibel.polat@kafkas.edu.tr (ORCID ID: 0000-0002-9671-1880)

This article was checked by Turnitin.

determined to be living in the city center and villages of Erzurum and who could be reached, an overall evaluation of the folk songs in the CD album titled Oltu Folk Songs (Halays), which was published with the support of Erzurum's Oltu District Municipality in 2013, was made and in Erzurum's Şenkaya District Gaziler (Bardiz) village 4 folk songs, 2 of which are anonymous and 2 of which are personal, were compiled and notated. After this, these compiled folks songs were analyzed in terms of their musical features. Moreover, some evaluations about the general cultural characteristics of the Meskhetian Turks living in Erzurum were made.

The study was made using the survey model, which is one of the forms of qualitative research. In the study, various information to depict both the historical process of the community, which is the research subject, and to depict their current state that we see today was given. After this, more detailed data regarding the research subject was obtained using the unstructured interview technique. To analyze the data obtained as a result of the study, descriptive analysis method was used. The population of the study is Meskhetian Turks and the sample of the study is the Meskhetian Turkish community living within the borders of Erzurum. Within this context, 'purposeful sampling' model was used in the study.

As part of the acculturation phenomenon, the conclusion has been reached that there are some differences between the old traditions and musical culture pertaining to Meskhetian Turks and the traditions and musical culture today. It has also been inferred that this fact is a result of the cultural interaction Meskhetian Turks had with the communities they met in the areas they moved to. In the context of this research subject, it has been foreseen that a lot more significant data can be obtained on the subject in case detailed field study is conducted on Meskhetian Turks and the musical culture of this community.

Keywords: Erzurum, Meskhetian Turks, acculturation, folk music, musical culture.

Giriş

Bu çalışma, Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin "kültürlenme olgusu" bağlamında müzik kültürünün incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen alan araştırması aracılığıyla Erzurum'un merkezinde, ilçelerinde ve köylerinde yaşadıkları tespit edilen ve ulaşılabilen Ahıska Türklerinin, genel kültürel unsurları ile müzik kültürüne ilişkin çeşitli bulgulara ulaşılmış ve bu bulgular yorumlanmıştır. Erzurum yöresinde ve Ahıskalı Türklerin yaşadığı her yerde, daha ayrıntılı etnografik araştırmaların yapılması durumunda, söz konusu Ahıska müzik türlerinin tümüne ait üslupsal özelliklerin, karşılaştırmalı olarak daha detaylı bir biçimde ele alınabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmanın detayları, çalışmanın ilerleyen aşamalarında sunulacaktır.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan tarama (survey) modeliyle gerçekleştirilmiştir. Tarama "Sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan tarama araştırmaları, geniş gruplar üzerinde yürütülen, gruptaki bireylerin bir olgu ve olayla ilgili olarak görüşlerinin, tutumlarının alındığı, olgu ve olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır" (Karakaya, 2014: 59). Çalışmada, gerek araştırma konusunun tarihsel sürecini ve gerekse günümüzdeki mevcut durumunu betimlemeye yönelik çeşitli bilgilere yer verilmiş ve elde edilen veriler de "tarihsel" ve "etnografik" yöntemler doğrultusunda toparlanarak raporlaştırılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin çözümlenmesinde ise betimsel

analiz yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmanın içeriği, Erzurum yöresinde yaşayan Ahıska Türklerinin kültürlenme olgusu bağlamındaki müzik kültürüyle sınırlandırılmıştır.

1. Ahıska'nın Tarihçesi ve Ahıska Türkleri

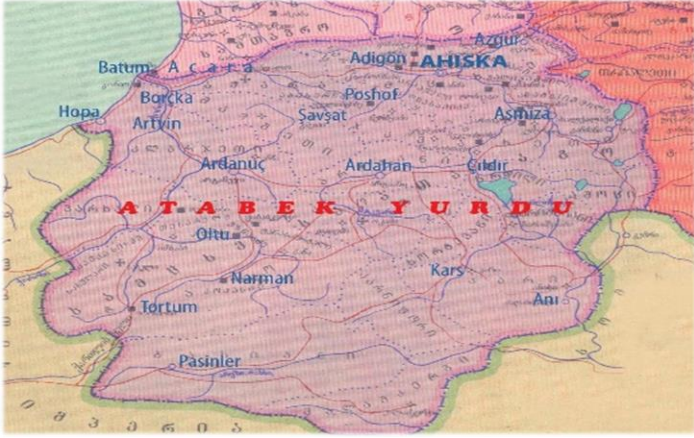
“Ahıska bölgesi, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan ili ile sınır teşkil eden, şimdi Gürcistan sınırları içinde yer alan, çok eski bir Türk nüfusu merkezidir.” (Zeyrek, 2001: 6). “Ahıska'nın kuzeyinde ve doğusunda Gürcistan; güneyinde Ermenistan; güneybatısında Türkiye; batısında Acaristan Özerk Cumhuriyeti (Gürcistan) yer almaktadır. Ahıska Türklerinin anavatanı olan bu bölge Ahıska, Adigün, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka gibi önemli yerleşim birimlerini kapsamaktadır” (Seferov ve Akış, 2008: 395). Ahıska sözcüğü, Kitab-ı Dede Korkut'ta *Ak-Sıka* sözcüğüyle ilintilidir ve *Ak-Kala* (Ak-Şehir) anlamındadır. Ahıska sözcüğü, aynı adlı bölgeye komşu olan yörelerin dillerinde *Ahıska*, *Akhir-Kıska*, *Akhal-Kelek* ve *Ak-Sıka* olarak kullanılır (Devrisheva, 2006: 5).

Şekil 1. Harita Ahıska Bölgesinin Coğrafi Konumu (URL-1)

Ahıska çok eski bir Oğuz [boyu] yöresidir; 1267'den itibaren [Hıristiyan] Ortodoks Kıpçak/Kuman Türkleri olan Atabekler Hanedanı tarafından yönetilmeye başlanmıştır. İran Safevi birliklerinin, Serdar Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuyla girdiği 9 Ağustos 1578 tarihli Çıldır Savaşı'nı kaybetmesi üzerine Ahıska yöresi Osmanlı Devleti'nin yönetimine geçmiştir. Akabinde, Osmanlı egemenliğiyle birlikte Çıldır (Ahıska) Beylerbeyliği/Eyaleti kurulmuş ve Ahıska da bu bölgenin kent merkezi haline getirilmiştir (Aslan, 1952: V'den akt.: Ragibova, 2008: 1).

“XVI. yüzyılın başlarında Ahıska Atabekleri Hükümetinin sınırları Azgur'dan Kars, Artvin, Tortum, İspir ve Erzurum'a kadar uzanıyordu. Bugünkü halk kültüründen de anlaşılıyor ki, Ahıska Türkleri ile Posof, Ardahan, Artvin, Ardaneç, Şavşat, Yusufeli, Tortum, Narman ve Oltu halkı aynı köktendir” (Kurat'tan akt. Zeyrek, 2001: 9).

Şekil 2. Harita: Atabek Yurdu (Çınar, 2007)

Erzurum Vilayeti, 1578'den 1829 yılına kadar Artvin, Ardahan, Kars ve Erzurum merkezini de kapsamı içerisine almıştır. 250 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalan Ahıska bölgesi, çok uzun bir dönem Anadolu'nun bir parçası olmuştur (Ragibova, 2008: 1). Ahıska bölgesinin tarihsel adı olarak bilinen Meshetya, 1828–1829 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşına dek Türk egemenliği altında kaldı. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu savaşta yenilmesi nedeniyle Ahıska, artık Rus Çarlığı'nın egemenliğine girdi. Rus generali [İvan Fyodoroviç] Paskeviç, ordusuyla birlikte ilkin Ahılkelek Kalesi'ni, daha sonra da Ahıska Kalesi'ni kuşatıp ele geçirdi. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin Meshetya'daki egemenliği de son buldu. 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti, Ahıska'yı savaş tazminatı olarak Rus Çarlığı'na bıraktı (Ragibova, 2008: 1). "... Böylece Ahıska bölgesinde yaşayan Türk halkı için acı ve katliamlarla dolu hayat başlamış ve bu durum 1944 sürgününe kadar devam etmiştir. ... İlave olarak 1877'de başlayan Rusların ileri harekâtı (93 Harbi) sonunda yapılan Ayastefanos Antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum da Ruslara bırakılmıştır." (Demiray, 2012: 879).

1853–1856 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Osmanlı ordusuna yardım eden Ahıska Türkleri, savaş bittikten sonra Rusların baskısından kaçmış ve Erzurum'a sığınmışlardır (İzzetoğlu, 2011). 16 Mart 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşması üzerine Ahıska, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Tiflis vilayetine bağlandı ve Sovyetler Birliği'nin yönetimine geçti. Stalin'in [Yosif Cugaşvili] 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği egemenliğindeki tüm halkları ezmesini müteakip Ahıska Türkleri üzerinde de dini, kültürel, ekonomik ve siyasi anlamda baskılar uygulanmaya başlandı (Ragibova, 2008: 1). Kimi Ahıska Türklerinin, Sovyet yönetiminin 1930'lu yıllarda yaptığı baskılar yüzünden Türkiye'ye sığınmak istemeleri, Ahıskalıların Sovyet idarecileri tarafından "rejim düşmanı" olarak yaftalanmalarına yol açtı (Yılmaz, 2006: 47). Ahıska Türk toplumunun önde gelen çok sayıda entelektüeli, Sovyet yönetimi tarafından 1937 yılında tutuklandı ve idam edildi (Ragibova, 2008: 1).

Ahıska Türkleri, İkinci Dünya Savaşı yıllarında da birçok sıkıntı yaşadılar. Sayısı 40.000'i bulan Ahıska Türkü, Sovyet ordusu tarafından askere alınarak savaş sırasında Alman [Nazi] ordusuna karşı kullanıldı (Yılmaz, 2006: 47). Stalin rejiminin, herhangi bir resmî suçlamaya dayanmaksızın, Türkiye'nin Almanya ile birlikte savaşa girme ve Ahıska Türklerinin de Türkiye ile işbirliği yapma ihtimalini öne sürmesiyle birlikte, Sovyetler Birliği Devlet Savunma Komitesi'nin 31 Temmuz 1944 yılında aldığı 6279 sayılı karar hükmünce Ahıska Türkleri Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan Sovyet Cumhuriyetlerine sürgüne gönderildiler (Demiray, 2012: 880; Ragibova, 2008: 1). Toplam sayıları 115.500'ü bulan Ahıska Türkü, Kürt ve Hemşinli, Gürcistan'ın güney bölgesinde yer alan Ahıska, Adigön, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka yörelerinden sürüldüler. Sürgüne yollanan bu halkların içinde Ahıska Türklerinin sayısı 96.000'i buluyordu. Ahıska Türklerinin 55.000'i Özbekistan'a, 29.500'ü Kazakistan'a, 11.000'i de Kırgızistan'a sürüldü (Ragibova, 2008: 2).

[Ahıska Türkleri], İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Onların [Ahıska Türklerinin] millî duygularından ve yiğitliğinden ürken Stalin tarafından açık vagonlara (General Serov'un hayvan vagonlarına) ve kamyonlara doldurularak Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Sibirya'ya sürüldüler. [Stalin], Ahıska Türklerinin yüzyıllarca yaşadığı köy ve kasabalara Gürcü[leri] ve Ermenileri doldurdu. Sürgüne gönderilenlerin bir kısmı, sürgün yerlerine varamadan hayatlarını yitirdiler. Sağ kalanlar da, tarihin en gaddar kahrına uğrayarak, vatanından, ilinden, akraba ve konu komşudan uzak, bilinmez köşelerde, her biri bir yerde, esaret cehennemine mahkûm edildiler (Zeyrek, 2001: 44).

Dünyanın pek çok bölgesinde türlü sıkıntılarla mücadele eden Türk kökenli halklardan Ahıska Türkleri, değişen dünya koşulları dâhilinde anayurtlarına geri dönme şansına sahip olamamış bir topluluk olarak dikkat çeker (Yılmaz, 2006: 46). Bu konuyla ilgili olarak, Erzurum merkezde yaşayan ve kendisi de Ahıska kökenli bir Türk olan Salih Irmak (KK-10), Ahıska yöresi halkı sürgünleriyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

Ahıska bölgesinden Ahıska Türkleri "kolhoz" adı verilen trenlere balık istifi şeklinde bindirilerek sürgün edilmişlerdir. Ahıska Türklerinin bir kısmı kış şartlarında Sibirya'ya sürgün edilmiş ve bu insanların sadece % 10'u Sibirya'ya ulaşabilmiştir. Bir kısmı kendi yurtlarından sürülmüş olmayı gururlarına yediremedikleri için tren denatörleri tarafından intihar etmiş, bir kısmı ise Sibirya'nın aşırı soğuk iklim şartlarına uyum sağlayamadıkları için donarak ölmüş, geriye kalan diğer kısmı da Azerbaycan'a göç etmiştir. Anayurtlarından göç eden Ahıska Türkleri, daha çok Ahıska yöresinde yaşadıkları coğrafi bölgelere benzeyen yerlere, yani eski yaşadıkları yer dağılıksa dağılık bölgelere, ova ise ovalara (düz olan yerlere) yerleşmişlerdir. Ahıska Türkleri Horasan, Narman (Narman'ın Horasana yakın köyleri), Köprüköy ve Erzurum merkeze yerleşmişlerdir. Ayrıca geçiş güzergâhı üzerinde bulunmaları nedeniyle de bu yöreleri tercih etmişlerdir. Benim dedem ilk olarak Ahıska'nın "Azgur" adlı köyünden kağnılarla göç ederek Kars'ın Arpaçay ilçesinin "Büyükpergit" köyüne yerleşmiş. Seferberlik sonrasında bir kısım Ahıskalı Bursa'ya ve İstanbul'a yerleşmiş, bir kısmı da buralardan geri gelip tekrar Erzurum'a yerleşmiş. Benim ailem ise zamanında Erzurum'un Horasan ilçesinin "Karaçuha" köyüne yerleşmiş. Burada çok yoksulluk çekmişler. Esasen Erzurum'a ne kadar Ahıska Türkünün göç ettiği belli değildir. Fakat bugün Erzurum'da hâlen yaşamakta olan 500'e yakın Ahıskalı aile mevcuttur.

Salih Irmak, Ahıskalıların eğitime ve bilime çok önem verdiğini, bu insanların birçoğunun üniversite mezunu olduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de Ahıskalı gençlerin Türkiye'de okumalarını desteklemesi sayesinde Ahıska Türklerinin Türkiye'de üniversite eğitimi alma şansına sahip olduklarını da belirtmiştir. Bununla birlikte Salih Irmak, kendi dedesine kadar olan insanların sülalesinin molla [din bilgini] olduğunu vurgulamıştır. Kendisi, Ahıska Türkleri ile ilgili sözlerine şu bilgileri paylaşarak devam etmektedir:

Ahıska Türkleri, maruz kaldıkları sürgünler yüzünden kaybettikleri akrabalarıyla uzun yıllar sonra tesadüfen karşılaşmışlardır. Sözgelimi, sürgünler nedeniyle farklı şehirlere göç etmek zorunda kalmış ve birbirleriyle çok uzun yıllar boyunca hiçbir şekilde iletişim kuramamış olan iki kardeş, tam 70 yıl sonra birbirlerini rastlantı eseri bulmuşlardır. Türk boyları içerisinde en çok zulüm görmüş olan ve tamamen devşirmeye, hatta yok edilmeye çalışılan halklardan birisi de Ahıska Türkleridir. Son olarak Birleşmiş Milletler'in aracılığıyla vatan hasreti çektikleri anayurtları Ahıska'ya tekrar göç edip yerleşen 50 Türk aileden geriye, Gürcistan'da faaliyet gösteren bir takım çetelerin ve devlet görevlilerinin yaptığı zulümler yüzünden bugün yalnızca 10 aile kalmıştır. Son 5 yıldır Amerika Birleşik Devletleri'nin Ahıska Türklerini kendi bünyesine kabul etme çabasına rağmen, Ahıska Türklerinin sadece % 3'ü ya da 4'ü gibi çok az bir kısmı yapılan bu teklifi kabul ediyor. Aslında bu durum da Amerika'nın Ahıska Türklerinin geleneksel kimliğini ve kültürünü yok etmeye yönelik bir çaba içerisinde olabileceği düşüncesini de akla getiriyor. Ahıska Türklerinin birçoğu bu bölgelere gitmiyor, gidenler ise bir şekilde geri dönüyor.

Salih Irmak'ın ifadelerinin ışığında Ahıska Türklerinin, zorunlu sürgüne tabi tutuldukları tarihsel süreçten bugüne kadar yaşamış oldukları tüm bu acılara ve olumsuzluklara rağmen, kurdukları çeşitli derneklerin ve toplulukların aracılığıyla kendi kimliklerini, kültürlerini ve geleneklerini yaşatarak korumaya çalıştıkları ve bugün de halen korumaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bugün Ahıska Türklerinin yaşadıkları ülkeler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Gürcistan, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Amerika Birleşik Devletleri'dir.

Erzurum'un Şenkaya İlçesinin Bardız Köyünde Yaşamış Olan ve Şu An Hayatta Olmayan Ahıska Türkleri (Azim Çakmur'un [KK-1] Fotoğraf Arşivinden)

2. Bulgular ve Yorum

Bu başlık kapsamında, Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin kültürel yapılarına ve müzik kültürüne ilişkin elde edilen özgün bulgulara yer verilmiştir. Bütün kültürler gelişmek ve hayatta kalmak için değişen koşullara uyum sağlayan devingen bir yapıya sahiptir. Bu, özellikle çeşitli

halklar ve kültürler ile yıllarca temas halinde olan Ahıska (Mesket) Türklerinin de kültürel gerçeğidir (Avcı, 2012: 2, 14). Maddi ve manevi kültür ürünleri bakımından zengin bir yapıya sahip oldukları görülen Ahıska Türkleri, göç ettikleri bölgelerin kültürel yapısını, geleneklerini ve özelliklerini de benimsemiş olmaları nedeniyle kültürel açıdan daha da zenginleşerek etnik kimliklerini ve kültürel varlıklarını bugüne dek sürdürmeyi başarmışlardır. “Kültürlenme olgusu”, aşağıda, bir alt başlık kapsamında ele alındıktan sonra; Ahıska Türklerinin “genel” ve “müziksel” kültürleri de farklı başlıklar altında detaylandırılacaktır.

2. 1. Sosyal Bilimlerdeki “Kültürle(n)me” Olgusu Üzerine

“Kültürlenme” olgusu, Amerikan kültür antropolojisinde “kültür şoku”, “kültürel özümseme”, “kültürel yayılma”, “kültürleme”, “kültürleşme” ve “zorla kültürleme” kavramlarıyla birlikte, kültüre ilişkin davranış biçimlerini içine alan “kültürel süreçler” şemsiye terimi altında ele alınır (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 534). Kültürel süreçler şemsiye terimi ve bu terimin kültürel kimlikle ilişkisi, antropolog İsmail Engin tarafından da vurgulanmıştır (Engin, 1990: 169).

Müzikolog Banu Mustan Dönmez ise kültürle(n)me olgusunun tanımı ve kültürel kimlikle bağlantısı hakkında şu açıklamada bulunur: “Kültürleme, kültürün yeni kuşağa aktarılma çabasına verilen addır. Kültürlemenin önemi, kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamasıdır. Bir bakıma kültürlemenin sağladığı kazanım, soy ya da etnisite bağı ile edindirilen ‘kültürel kimlik’tir” (Mustan Dönmez, 2019: 118). Mustan Dönmez gibi kültürel süreçlerin soy ve akrabalık bağlarıyla olan yoğun ilişkisine Engin de değinir (Engin, 1990: 167). Kültürle(n)me fenomeninin tek belirleyicisi soy bağları ve etnisite değil, aynı zamanda göç ve diaspora hareketliliğidir. Dilara Şeker, bunu şu şekilde aktarır: “Yeryüzünde farklı kültürlerle ait kişi, grup ya da topluluklar farklı nedenlerle (göç, felaket, daha iyi yaşam koşulları vb.) hareket halindedirler. (Bilgin, 2003 ile Montreuil ve Bourhish, 2001’den Akt. Şeker, 2006: 4).

Kültürle(n)me olgusunun etnomüzikoloji açısından taşıdığı önem; “... Kültürlemenin kültürün din, ulus, etnisite, gelenekler, alışkanlıklar ve estetik alanına ilişkin farklı kültürel zevklerle birlikte, müziği de kuşaktan kuşağa aktarmasıdır. Bir bakıma müzikte kültürleme, kültürel bir olgu olan müziğin usta-çırak ilişkisiyle sonraki kuşaklara öğretilmesi anlamına gelir.” (Mustan Dönmez, 2019: 118). Dolayısıyla da bu kavramın Ahıska Türkleri açısından önemi, bu topluluğun göç ve sürgün yolları üzerindeki farklı kültürlerden almış oldukları müzik geleneklerini kısmen de olsa kendi kültürleri içerisine almaları (kültürlenme) ve bu kültürel etkileşimin Onlarda herhangi bir kültürel kimlik kaybına neden olmaksızın, kültürel özgünlüklerini kuşaktan kuşağa aktararak (kültürleme) korumalarıdır. Söz konusu bu durum, çalışmanın ilerleyen aşamalarında ele alınacaktır.

2.2. Ahıska Türklerinin Genel Kültürü

Ahıska Türkleri, İslami geleneklere göre düzenledikleri evlilik, sünnet ve cenaze merasimlerinin yanı sıra, İslami bayramlara da sahip oldukları gözlenen Sünni Müslümanlardır. Ahıska Türkleri, aynı zamanda çoğunlukla çiftlik hayvanı besleyen ve ağırlıklı olarak da tarım yapan topluluklardır. Ahıska Türklerinde aile ve akrabalık ilişkileri değerlidir. Bu insanların gündelik iletişimde kendi aralarında kullandıkları baskın dil, Türkiye'nin Doğu Anadolu lehçesidir. Anadilleri olan Türkçe, Ahıskalı Türk toplumunda var olan kapalı ve güçlü toplumsal yaşam nedeniyle özenle muhafaza edilmiştir (Avcı, 2012: 2, 14).

Ahıska Türk'ü Salih Irmak ile yapılan görüşme sonucunda, Ahıska Türklerinin genel kültürel özellikleriyle ilgili şu bilgiler elde edilmiştir:

Ahıska Türkleri, özgün bir kültüre ve inanca sahip olan ve kapalı bir toplumsal yapı sergilemesi nedeniyle de kültürünü ve kimliğini kaybetmeyen nadir halklardandır; hatta Ahıska Türkleri, evlilik kurumunu bile kendi içlerinde gerçekleştirirler. Bununla birlikte, kendi yurtlarından göç ederek yerleştikleri yeni yörelerde zaman içinde kültürel değişime uğramaya başlamalarına rağmen kendilerine özgü benliklerini yitirmemişlerdir. Ahıska Türkleri mezhep olarak Sünni'dirler; cirit ve güreş, Ahıska Türklerinde ata sporu olarak bilinir ve yapılır.

2. 3. Ahıska Türklerinin Müzik Kültürü

Ahıska Türklerinin müzik kültürü, yukarıda sözü edilen 'kültürlenme olgusundan' bağımsız olarak düşünülmemelidir. Dolayısıyla da bu başlık altında Ahıska Türklerinin müzik kültüründen söz ederken, çalışmanın içinde bu kültürel donanım kapsamında yer yer farklı kültürlerle olan etkileşimin de ele alınması gerekmektedir. Erzurum Yöresi Ahıska Türklerinin müzik ürünleri türsel olarak "Ağıtlar ve Ninniler" (kadın dağarı), "Destanlar ve Maniler", "Türküler" ve "Düğün Müzikleri" olarak sınıflandırılabilir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında, daha çok Ahıska türkülerine odaklanılarak bu türün yapısal özellikleri üzerine bilgi verilecektir.

Ayşegül Aydınğün ve diğerleri (2006: 22), Ahıska Türklerinin müzik kültürüne ve kullandıkları çalgılara ilişkin olarak şu bilgileri vermektedirler:

Ahıska Türklerinin folkloru, sistematik olarak çalışılıp kaydedilmemesine rağmen kültür, atasözleri, destanlar, bilmece, masallar, türküler (*âşıklık geleneği*), düğün şarkıları, ağıtlar, dini sözler ve dualar bakımından zengindir. Ahıska düğün müziği ise, diğer Güney Kafkasya (Azeriler, Ermeniler ve Gürcüler) ve Orta Asya halklarının müziğine çok benzemektedir. Düğünlerinde çalınan geleneksel müzik aletleri klarinet, zurna, tef ve saz denilen telli bir çalgıdır. Ancak bugünkü [Ahıskalı] düğünlerinde icra yapan bir çalgı topluluğunun elektrogitar, davul [bateri] ve klavye [synthesizer] çaldığı kuvvetle muhtemeldir.

Ülkü Şen ve Fırat Delice (2014: 1856, 1860) ise, Ahıska Türklerinin davul-zurna (tütüle), garmon, org (synthesizer), def, saz (âşık sazı), balaban (mey), çıkıdı ve akordeon adlı yöresel çalgıları olduğunu, düğünlerde ise; yine davul-zurna (tütüle), org (synthesizer), garmon, gitar, saz (âşık sazı), klarinet, çıkıdı ve kaval gibi çeşitli çalgıları kullandıklarını tespit etmişlerdir.

Salih Irmak'a göre, Ahıska Türklerinin kültürel açıdan Türkiye'de yaşayan Türklerden çok da büyük farklılıkları yoktur. Bunun yanı sıra Ahıska Türkleri, aynı zamanda göç ettikleri yerlerin kültürünü de benimsemişlerdir. Kişisel görüşmeler ile kaynakçalardan yola çıkılırsa, Ahıska Türklerinin düğün müzikleri söz konusu olduğunda, çoğunlukla Ahıska ve Osetya gibi göç ettikleri bölgelerin müziksel kültür özelliklerinden etkilendikleri görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da detaylandırıldığı üzere, âşıklık geleneğinde ve türkü icrasında ise yöresel ağız farklılıkları dışında, Ahıska türkülerinin yapısal olarak Anadolu türkülerinden çok da farklı olmadıkları anlaşılmaktadır.

2. 4. Erzurum Yöresinde Yaşayan Ahıska Türklerinin Yöresel Müzik Kültürü Üzerine Yapısal ve Kültürel Analiz

Araştırma konusuna kaynaklık eden Erzurum yöresinde yaşayan Ahıska Türklerinden derlenen ve birer kültür ürünü olan halk türkülerinin, TRT repertuarında yer alan Erzurum yöresi türkeleri ile müzik ve şive açısından benzer özellikler taşıdıkları tespit edilmiştir. Aynı coğrafi konumu paylaşan toplulukların aynı kültürel kaynaktan beslenmeleri, bu nedenle de zaman içerisinde kültürlenme olgusunun da etkisiyle birbirleriyle birtakım benzerlikler göstermeleri gayet doğal bir durumdur. Bunun dışında, Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin söyledikleri destanlarda ve manilerde, Erzurum merkezde kullanılan yöresel şiveden daha farklı bir şive kullandıkları görülmüştür.

2. 4. 1. Erzurum Yöresinde Yaşayan Ahıska Türklerinde “Destan ve Maniler”

Bu başlıkta Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin destanları ve manileri hakkında bilgi verilmiş ve bu kültürel unsurlara ilişkin bulgu niteliğinde çeşitli örnekler sunulmuştur.

Ahıska Türklerinin destan ve manileri, dörtlükler halinde, uyak ve hece ölçüsü kuralları içerisinde yazılan geleneksel halk edebiyatı unsurlarıdır. Gerekliğinde müziklendirilerek türkü haline de getirildikleri için, Ahıska türkülerinin ve Ahıska âşıklık geleneğinin de sözsel anlamdaki kural ve kaidelerini oluşturmaktadırlar. Erzurum'un Oltu İlçesinde yaşayan ve bir Ahıska Türkü olan Salih Aydın'ın (KK-9) “*Ayrılık Destanı*” adlı şiiri, içerdiği üslup ve şive özelliğiyle dikkat çekmektedir. Salih Aydın, yaşamış olduğu acıları ve sıkıntılarla dolu hayatını bu destanda konu olarak işlemiştir.

Ayrılık Destanı

*Küftelendim kıymetimiz kalmadı
Horladiler evde yüzüm gülmedi
Ne gadder çalışsam kimse bilmedi
Emeğim bilinmez ona yararım*

*Ne hevesle mal davari artturdum
Yiyecek zamani çıktım ayrıldım
Elalem yanında kötü sayıldım
Ev kurdum durmadım ona yararım*

*Tarla temuzledum şerg ettim
Ektim toğumumi çıktım terk ettim
Elalem yatirken benim heg ettim
Harmanı el yaptı ona yararım*

*Oküz büyüttüm de sefa sürmedim
Yat dibine yattım girip durmadım
Atıma bağdum da kamçı vurmudım
Emeğim bilinmez ona yararım (KK-9)*

Erzurum'un Şenkaya ilçesinin Gaziler (Bardız) Köyü'nde yaşayan Ahıska Türklerinden Emine Duran (KK-3) ve Fatma Aydın (KK-4) ile yapılan görüşmede; Ahıska Türklerinin halk kültürü geleneğinde manilerin kadınlar tarafından karşılıklı atışma şeklinde doğaçlama olarak da söylendiği özellikle belirtilmiştir. Emine Duran ve Fatma Aydın tarafından karşılıklı olarak okunan maniler şu şekildedir:

Emine Duran
Bu dağın ardi ğaşğaş
Güllü bülbüllü gardeş
Dağlar galğsın aradan
Gavuşağ baci gardaş

Emine Duran ve Fatma Aydın
Galadan indim ancağ
Önümde yeşil sancağ
Ne kız oldum ne gelin
Ellere yendim ancağ

Deryaya getti geldi
El ettim sesi geldi
Gardaş can biz ayrılığ bilmirdiğ
Ayrılığ köti geldi

Galadan indirduler
Al yeşil geydirduler
Uç günlük gelin idüm
Kabire indirduler

Garanfilin buğari
Dallari baş yuğari
Geçtuğ yar gapusundan
Demedi gel yuğari

Galadan garğa ucti
Kemiği hargı düşti
Gurban olim gardaşa
Gözden iraga düşti

Erzurum'da yaşayan Ahıska Türkleri arasında, erkekler tarafından okunan manilerin de olduğu tespit edilmiştir. Genel itibarıyla maniler, düğünlerin içinde sıklıkla icra edilirler. Erzurum'daki Ahıska Türkleri, zorlu yaşamlarını, acılarını ve ayrılıklarını manilerinde de konu edinirler. Tıpkı destanlarında olduğu gibi manilerinde de bir takım üslup ve şive farklılıklarının bulunması dikkat çekicidir. Erzurum'un Şenkaya ilçesinin Gaziler Köyü'nde yaşayan Ahıska Türklerinden Azim Çakmur (KK-1) tarafından söylenen mani şu şekildedir:

Altın tas altın darak
Gelemem yollar irak
Diz be diz otururken
Düştüğ yıldızdan irak

2. 4. 2. Erzurum Yöresinde Yaşayan Ahıska Türklerinde Türkü Geleneği

"Anadolu halkının doğumdan ölüme kadar başından geçen her türlü olayı kendine konu olarak seçen türküler, ait olduğu coğrafyadaki kültürel dokuya olan adaptasyonu ile belleklere yerleşmiş ve yaşanmış olaylardan hayat bulması sebebiyle çok geniş bir konu dağarıyla günümüze kadar süregelmiştir" (Mustan Dönmez ve Haşhaş, 2014: 1619). Bu bağlamda Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin türkülerinde konu olarak aşkı, ayrılığı, hasreti, kahramanlığı, yalınlığı, içtenliği, güzel olana hayranlığı ve övgü dolu sözleri, ölümü, doğal güzellikleri ve doğa olaylarını ele aldıkları tespit edilmiştir. Ahıska türkülerinin, oturtumsal (yapısal) olarak 'vokal ve çalgısal'; biçimsel (form) olarak 'oyun havalarını' içerdikleri anlaşılmıştır. Dolayısıyla Ahıska türkü formları, Anadolu'nun diğer yörelerindeki türkü formlarına oldukça benzemektedir.

Erzurum'un Oltu ilçesinde yaşayan ve Oltu Belediye Başkan Yardımcısı olan Osman Coşkun'un (KK-8) ataları, Ahıska bölgesinden önce Samsun'a sonra da Oltu'ya gelmiştir. Geçmişinin çok eski bir tarihe uzanması nedeniyle bu konu hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmadığını belirten Coşkun, Ahıska türküleriyle ilgili olarak, Oltu'da çapa işlemine 'kağan' adının verildiğini ve köyde tarla biçtikten, yani çapa yaptıktan sonra yaylaya gidilerek yaylada gençler tarafından düzenlenen gecelerde kızlı-erkekli bir şekilde, gece geç vakitlere kadar biri söyleyip diğerleri de tekrar edecek şekilde 'kağan' adını verdikleri türkülerin icra edildiğini ve bu türkülere 'yayla türküsü' de denildiğini ifade etmiştir. Coşkun, yaylada söylenen 'kağan' türkülerinin; *Ağır Halay He Gule Yar*, *Armudun Dibi Kuyu*, *Eyle Çoban*, *Çekmecemin Kilidi*, *Giderken Eyle Beni*, *Al Şalım Mavi Şalım*, *Merdivenden Yukarı*, *Şu Oltu'nun Taşına*, *Kız Kara Kız*, *Karanfilî Gül Dalından Eğende*, *Su Koydum Su Taşına*, *Köylük Yerde Köşk Gider* ve *Ardahan'dan Gelen Katar* olduğu bilgisi vermiştir. Bu türküler, Oltu Belediyesi Başkanlığı tarafından 2013 yılında gerçekleştirilen proje doğrultusunda, *Oltu Türküleri (Halaylar)* adlı CD albüm çalışmasında toplanmıştır. Kendisi de bir Ahıska Türkü olan Nejdet Babacan (KK-7), Oltu Belediyesi Başkanlığı tarafından yapılan bu CD albüm çalışmasında toplanan söz konusu 13 adet Oltu türküsünün, aslında o bölgede yaşayan Ahıska Türklerine ait olduğunu belirtmiştir. Adı geçen CD albümünde yer alan türküler usul ve makam açısından değerlendirildiklerinde, bu türkülerin Türk halk müziğinin ana (4 zamanlı), bileşik (6 zamanlı) ve karma (10, 12 ve 18 zamanlı) usullerinden oluştukları ve Uşşak, Hüseyinî, Segâh ve Çargâh makamlarında oldukları ve sözlü halay türü ile oyun havası formunda oldukları da anlaşılmıştır.

1. *Ağır Halay He Gule Yar* - 10/8 - Uşşak
2. *Şu Oltu'nun Taşına* - 12/8 - Hüseyinî
3. *Su Goydum Su Taşına* - 12/8 - Hüseyinî (nevâ [re] kararlı)
4. *Al Şalım Mavi Şalım* - 12/8 - Uşşak
5. *Giderken Eyle Beni* - 10/16 - Uşşak
6. *Eğle Çoban* - 12/8 - Uşşak
7. *Ardahan'dan Gelen Katar* - 4/4 - Uşşak
8. *Armudun Dibi Kuyu* - 10/8 - Hüseyinî
9. *Kız Kara Kız* - 6/8 - Çargâh
10. *Köylük Yerde Köşk Gider* - 6/8 - Çargâh
11. *Merdivenden Yukarı* - 12/8 - Segâh
12. *Çekmecemin Kilidi* - 6/8 - Segâh
13. *Karanfilî Gül Dalından Eğende* - 18/8 - Uşşak

Erzurum'un Şenkaya ilçesinin Gaziler (Bardız) Köyü'nde yaşayan Azim Çakmur ve Emine Aydın tarafından 18.05.2013 tarihinde söylenen, Sibel Polat ve Kenan Çakmak tarafından da yine aynı tarihte derlenerek notaya alınan 4 adet türkünün notası ve müziksel özellikleri genel olarak şu şekildedir:

BİR ÇİFT TURNA DA GÖRDÜM

Yöresi: Erzurum
Şenkaya / Gaziler (Bardız) Köyü
Kaynak Kişi: Emine AYDIN
Süresi: 60

Derleyen / Notaya Alan
Sibel POLAT
Kenan ÇAKMAK
Derleme Tarihi: 18.05.2013

Bir çift turna da gördüm
yo l da yo ru l mağ
Se ha u vur ma ş gol ga na da ki ri l mağ
O da uc ni ni gi bi ya r da n ay ri l mağ
Gü r me tur na da git me ne ni vu ru r lar
vu ru r lar da al kün la ra bo yu r lar

Erzurum/Şenkaya yöresine ait *Bir Çift Turna da Gördüm* adlı anonim türkünün, Türk halk müziğinin ana usullerinden olan 4 zamanlı (4/4'lük) ritim kalıbından oluştuğu ve makamının da Uşşak olduğu tespit edilmiştir. Türkü genelindeki ezgi örgüsünün *nevâ* [re], *çargâh* [do], *segâh* [si], *dügâh* [la] ve (yeden) *rast* [sol] olmak üzere yalnızca 5 perde [nota] kullanılarak oluşturulduğu görülmüştür. Türkünün ezgi akışı boyunca inilen en pest perdenin rast, çıkılan en tiz perdenin nevâ ve türkünün karar perdesinin de dügâh olduğu belirlenmiştir. Türkü ezgisinin, Arel-Ezgi-Uzdilek nazariyat sistemine göre 'Uşşak Dörtlüsü' olarak adlandırılan perdelerin kullanılmasıyla ve türkü notasının ilk ölçüsündeki aynı nağmelerin sürekli tekrarlanmasıyla oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, türkü ezgisinin inici karakterde bir seyir yapısı sergilediği görülmüştür. Türkü ezgisinin genelinde, senkop şeklindeki ritmik kalıplar ile "sekizlik + onaltılık" ve "sekizlik" süre değerlerinden oluşan diğer ritmik kalıpların ezgi içerisinde ağırlıklı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca türküdeki söz cümleleri ile müzik cümlelerinin prozodik açıdan birbirleriyle uyumlu ve dengeli bir şekilde hareket ettirilerek bağlandıkları görülmüştür.

KIZ ANA BU MERAL NİYE GELMEZ OLDU

Yöresi: Erzurum
Şenkaya / Gaziler (Bardız) Köyü
Kaynak Kişi: Emine AYDIN
Süresi: 60

Derleyen / Notaya Alan
Sibel POLAT
Kenan ÇAKMAK
Derleme Tarihi: 18.05.2013

Kız ana bu me ra l ni ye gel me z ol du A ş ti bu dağ la rı gö rün me z ol du
Bu yol pa sı na gi der Kız ana bu me ra l ni ye gel me z ol du
A ş ti bu dağ la rı gö rün me z ol du Er za rum i ki yol du r
Kız ana bu me ra l ni ye gel me z ol du A ş ti bu dağ la rı gö rün me z ol du

Erzurum/Şenkaya yöresine ait *Kız Ana Bu Meral Niye Gelmez Oldu* adlı anonim türkünün, Türk halk müziğinin bileşik usullerinden olan 6 zamanlı

(6/8'lik) ritim kalıbından oluştuğu ve makamının da Çargâh olduğu tespit edilmiştir. Türkü genelindeki ezgi örgüsünün *çargâh* [do], *nevâ* [re] ve *hüseynî* [mi] olmak üzere yalnızca 3 perde [nota] kullanılarak oluşturulduğu görülmüştür. Türkünün ezgi akışı boyunca inilen en pest perdenin ve karar perdesinin çargâh, çıkılan en tiz perdenin ise hüseyinî olduğu belirlenmiştir. Türkü ezgisinin, Arel-Ezgi-Uzdilek nazariyat sistemine göre 'Çargâh Üçlüsü' olarak adlandırılan perdelerin kullanılmasıyla ve türkü notasının ilk üç ölçüsündeki aynı nağmelerin sürekli tekrarlanmasıyla oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, türkü ezgisinin çıkıcı karakterde bir seyir yapısı sergilediği görülmüştür. Türkü ezgisinin genelinde, üç adet "sekizlik" ve "sekizlik + dördlük" süre değerlerinden oluşan ritmik kalıpların kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca türküdeki söz cümleleri ile müzik cümlelerinin prozodik açıdan birbirleriyle uyumlu ve dengeli bir şekilde hareket ettirilerek bağlandıkları görülmüştür.

KARSI KAĞIZMANI DEĞER BU GÜZEL

Yöresi: Erzurum
Şenkaya / Gaziler (Bardız) Köyü
Kaynak Kişi: Azim ÇAKMUR
Süresi: 105

Derleyen / Notaya Alan
Sibel POLAT
Kenan ÇAKMAK
Derleme Tarihi: 18.05.2013

Ta ze bir ner ci van on se kız ya şı Ağ zın da di zil miş
Kar sı ka ğız ma nı de ğer bu ğü zel

in ci dir di şı Kar sı ka ğız ma nı de ğer bu ğü zel

Sal lan dık ça oy nar her bir oy na ğı Bal i le yoğ rul muş
Bil lor dur du da ğı gül dür ya na ğı

kay mak du da ğı Er zu ru mu va m de ğer bu ğü zel

Azim Çakmur'un, sözleri ve müziği yine kendine ait olan *Karsi Kağızmanı Değer Bu Güzel* adlı bir diğer türküsünün hikâyesi şöyledir: Şenkaya'dan Necmi Akı adındaki bir vatandaşın kızının düğününe gelen misafirlerden birisi olan genç bir kızı sokakta oynarken gören Azim Çakmur, 'Ben bu kızı meth edeceğim' demiş ve bu türküyü bestelemiştir. *Karsi Kağızmanı Değer Bu Güzel* adlı türkünün Türk halk müziğinin karma usullerinden olan 10 zamanlı (10/8'lik) ritim kalıbından oluştuğu ve makamının da Uşşak olduğu tespit edilmiştir. Türküdeki ezgi örgüsünün *nevâ* [re], *çargâh* [do], *segâh* [si] ve *dügâh* [la] olmak üzere yalnızca 4 perde [nota] kullanılarak oluşturulduğu görülmüştür. Türkünün ezgi akışı boyunca inilen en pest perdenin aynı zamanda makamın karar sesi olan düğâh, çıkılan en tiz perdenin de makamın önemli perdesi olan nevâ olduğu belirlenmiştir. Karar öncesinde, ezgi örgüsü içerisinde segâh perdesi üzerinde de kalışların yapıldığı gözlenmiştir. Türkü ezgisinin, Arel-Ezgi-Uzdilek nazariyat sistemine göre 'Uşşak Dördlüsü' olarak adlandırılan perdelerin

kullanılmasıyla ve türkü notasının ilk iki ölçüsündeki nağmelerin tekrarlanmasıyla oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, türkü ezgisinin inici karakterde bir seyir yapısı sergilediği gözlenmiştir. Türkü ezgisinin genelinde, “dörtlük”, “sekizlik” ve “noktalı sekizlik” süre değerlerinden oluşan ritmik kalıpların kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca türküdeki söz cümleleri ile müzik cümlelerinin prozodik açıdan birbirleriyle uyumlu ve dengeli bir şekilde hareket ettirilerek bağlandıkları görülmüştür.

GÖLENİN DÜZÜNÜ DUMAN BÜRÜDÜ

Yöresi: Erzurum	Derleyen / Notaya Alan
Senkaya / Gaziler (Bardız) Köyü	Sibel POLAT
Kaynak Kişi: Azim ÇAKMUR	Kennan ÇAKMUR
Süresi: 76	Derleme Tarihi: 18.05.2013

Gö le nin dü zü nü du man bü rü dü Gö le nin dü zü nü dü ma nı bu rü dü

Ke sil di kel le ter kan lar yu rü dü ke sil di kel le ter ka n lar yu rü dü

Ti pi vi ÷il la di ka yu ki ri di Ti pi vi ÷il la di ka yi ü ki ri di

He le sen gö le nin ne yi ni gör dän He le sen gö le nin ne yi ni gör dän

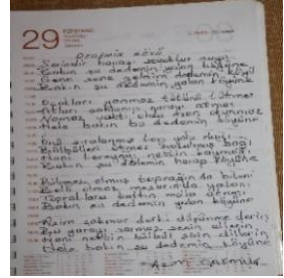
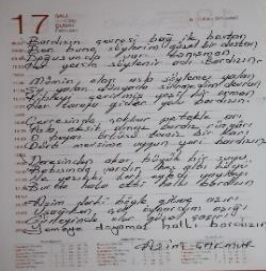
Sü rü den ay rı lan ko yu nu gör dän Sü rü den ay rı lan ko yu nu gör dän

o ni ki su na nin bo yu nu gör dän o ni ki su na nin bo yu nu gör dän

İlkokul mezunu olan Ahıska Türkü Azim Çakmur’un yazdığı 200’e yakın şiiri ve bestelediği bazı türküleri bulunmaktadır. 78 yaşında (2013 yılında) olan Azim Çakmur’un kendi ifadesine göre rüyasında bile türkü bestelediği olmuştur. Ancak kendisi saz çalmayı öğrenememiştir. Azim Çakmur’un yaşadığı yer olan Gaziler (Bardız) Köyü için bestelediği, sözleri ve müziği kendisine ait olan *Gölenin Düzünü Duman Bürüdü* adlı türkünün, Türk halk müziğinin ana usullerinden olan 4 zamanlı (4/4’lük) ritim kalıbından oluştuğu ve makamının da Uşşak olduğu tespit edilmiştir. Türkü genelindeki ezgi örgüsünün *nevâ* [re], *çargâh* [do], *segâh* [si] ve *dügâh* [la] olmak üzere yalnızca 4 perde [nota] kullanılarak oluşturulduğu görülmüştür. Türkünün ezgi akışı boyunca inilen en pest perdenin aynı zamanda makamın karar sesi olan dügâh, çıkılan en tiz perdenin ise makamın önemli perdesi olan nevâ olduğu belirlenmiştir. Karar öncesinde, ezgi akışı içerisinde segâh perdesi üzerinde de kalışlar yapıldığı gözlenmiştir. Türkünün ezgisinin, Arel-Ezgi-Uzdilek nazariyat sistemine göre ‘Uşşak Dörtlüsü’ olarak adlandırılan perdelerin kullanılmasıyla ve türkü notasının ilk dört ölçüsünde yer alan nağmelerin güftenin her mısraında aynen tekrarlanmasıyla oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, türkü ezgisinin inici karakterde bir seyir yapısı sergilediği görülmüştür. Türkü ezgisinin genelinde, “noktalı sekizlik” + “onaltılık”, “onaltılık + noktalı sekizlik” ve “onaltılık + sekizlik” süre değerlerinden oluşan çeşitli ritmik kalıpların sıkça kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca türküdeki söz cümleleri ile müzik cümlelerinin prozodik açıdan birbirleriyle uyumlu ve dengeli bir şekilde hareket ettirilerek bağlandıkları görülmüştür.

2. 4. 3. Ahıska Türklerinde Âşıklık Geleneği

Ahıska Türklerinin çok sayıda âşıklarının bulunması, bu topluluğun önemli özelliklerinden biridir. Yapılan araştırmalar sonucunda Erzurum'da, Ahıska Türklerinin çoğunlukta olduğu Erzurum merkez, Oltu, Narman, Olur, Tortum, Şenkaya, Köprüköy, Horasan, Uzundere ve İspir ilçelerinde, aynı zamanda âşıklık geleneğinin yaygın ve âşık sayısının da fazla olmasına ilişkin söz konusu bulgu, Ahıska Türklerinin bu özelliğini desteklemektedir. Ahıska kökenli âşıkların geleneklerinin, Anadolu âşıklığından çok da farklı olduğu söylenemez. Ancak acılar ve sürgünlerle dolu yaşamlarının verdiği derin hüzünden dolayı Ahıska Türkü âşıklar, şiirlerinde daha acıklı ve karamsar konuları işlemektedirler. Ahıska Türklerinde âşıklık geleneği, türkü geleneğinin temelini oluşturur. Özellikle anonim niteliği olmayıp son dörtlüğünde mahlas kullanılan maniler ya da türküler, birebir âşıklık geleneğiyle bağlantılıdır. Aşağıdaki dizelerde de görüldüğü gibi âşıklık geleneğinden gelen Azim Çakmur, şiirlerinin son dizelerinde kendi mahlasını kullanmıştır.

Azim Çakmur ve Şiir Defterinden Bir Fotoğraf: Sibel Polat (18.05.2013)

Erzurum merkezde yaşayan ve dedeleri Ahıska'dan ilkin Merzifon'a, daha sonra da Artvin'e yerleşen Necmi Öngüner (KK-6), âşıklık geleneğinin Ahıska Türk müzik kültüründe önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir. Erzurum yöresinin kültürel ve tarihsel mirasının ortaya çıkartılmasına ve unutulmamasına kendilerini adanmış olan Oltulu gazetecilerinden Murat Aydın (KK-5) ve Bayram Şahin Arpa (KK-2) ile yüz yüze yapılan görüşmelerde, Ahıska Türkü olup Erzurum'da yaşamış ve yaşamakta olan birçok âşığın bulunduğu belirtilmiştir. Aydın ve Arpa'ya göre, Ahıska Türkü olduğu söylenen âşıklardan bazıları; Âşık Reyhani (Hasankale/Avlar Köyü), Âşık Zülali (Posof/Âşık Zülali (Suskap) Köyü), Âşık Mevlüt İhsani (Şenkaya/Çermik Köyü), Âşık Erol Ergani (Şenkaya/Gaziler (Bardız) Köyü), Nuri Çırağı (Şenkaya/Gaziler (Bardız) Köyü) ve İhsan Yavuzer (Oltu/Aşağışanlı Köyü)'dir. Oltu'da yaşayan Nejdet Babacan da adları belirtilen bu âşıkların Ahıska Türkü olduklarına dikkat çekmiş ve Erzurumlu Âşık Sümmânî'nin de Kafkasya'dan göç etmiş bir Ahıska Türkü olabileceğini vurgulamıştır. Erzurum'da yaşayan ve Ahıska Türkü olan âşıklar, ayrıca araştırmaya değer önemli bir konu olarak görülmektedir.

Ahıska Türkü âşıklar, Doğu Anadolu'nun diğer âşıkları gibi âşıklıklarının divan sazı ile icra etmektedirler. Erzurum'un Oltu ilçesinden olan ve şu an

Bursa'da yaşayan Ahıska Türkü âşıklarından Temel Turabi (KK-11), kendisinin ve Erzurum'da yaşayan tüm Ahıska Türkü âşıklarının çoğunluğunun divan sazı kullandığını söylemiştir. Temel Turabi'nin verdiği bilgilere göre divan sazının tel özellikleri şu şekildedir:

Divan sazının üst kısmında 2 tel bulunur. Her iki üst tel için de 28 numara tel kullanılmakla birlikte, alternatif olarak iki telde 30 numara da kullanılabilir. Orta kısımda 2 tel bulunur. Üstte 'bam' adı verilen 20 numara ince ve sırma tel, altta ise 'cim' adı verilen 18 numara tel kullanılmaktadır. Alt kısımda da iki tel bulunur. Alt kısımdaki her iki tel için 25 numara tel kullanılmakla birlikte alternatif olarak 28 numara da kullanılabilir.

2. 4. 4. Erzurum'da Yaşayan Ahıska Türklerinde Düğün Müziği

Erzurum'un Şenkaya ilçesinin Gaziler (Bardız) Köyünde yaşayan ve ataları Ahıska Türkü olan Emine Duran ile Fatma Aydın, Ahıska Türklerinin düğün geleneğini şöyle anlatmışlardır:

Eskiden davetiye olmadığı için köyün bekcisi köy halkının evlerini teker teker gezer ve hepsini yapılacak olan düğüne davet ederdi. Köy bekcisinin bir heybesi olurdu ve düğüne davet ettiği ev halkı bu bekcinin heybesine bahşiş olarak pestil, ceviz ve dut koyardı. Kına gecesinden sonraki gün gelin at üzerinde erkek evine getirilirdi. Kadınlar evin içerisinde oynar, erkekler ise dışarıda güreş tutarlardı. Düğünler, davul ve zurna eşliğinde ihtişamlı bir şekilde gerçekleştirilirdi. Ayrıca davul ve zurna eşliğinde türkü söylenir ve bar oynanırdı. Bunlara ilaveten kazanlar kurular, yemek verilir, pilav yapılır, sarma yapılır, acara [kuru fasulyeye benzeyen ancak rengi onunkinden daha farklı olan bir bakliyat türü] yapılır ve aşure dağıtılırdı. Yeteneklerinin kendilerine Allah tarafından bahşedildiği düşünülen halk âşıkları da düğünlerde saz çalarlardı.

Erzurum'un Oltu İlçesi'ne ilk gelen Kıpçak Türklerinden olan Nejdet Babacan, Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin düğünlerinde eskiden güreş tutulduğunu ve 'mayle' adı verilen düğünlerinin kadınlı erkekli karışık olarak yapıldığını ifade etmiştir. Ancak Ahıska Türklerinin göç ettikleri bu yeni yöre ve çevresiyle kaçınılmaz olarak kültürel bir etkileşime de girmiş olmaları nedeniyle, kendi kültürlerinde de birtakım farklılıkların oluştuğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Nejdet Babacan, günümüzdeki Ahıskalı düğünlerinin erkekler ile kadınlar ayrı yerlerde olacak şekilde yapıldığını, hatta Mevhit okutularak yapılan düğünlerin bile olduğunu söylemiştir. Babacan'a göre, Ahıska Türklerinin düğünleri Nisan ve Ekim ayları arasında yapılır. Düğünlerinde kadınlar tarafından karşılıklı atışmalar şeklinde maniler okunur, karşılıklı oyunlar oynanır, halaylar çekilir. Ayrıca Ahıska Türklerinin düğünlerinde yalnızca erkekler tarafından oynanan barlar da bulunmaktadır. Babacan'ın ifadesiyle, sözsüz olan bu barlardan bazılarının adları *Tamzara*, *Eller Barı* ve *Latci*'dir. Yine Babacan'ın verdiği bir başka bilgiye göre, Erzurum'un Oltu ilçesinde yaşayan Ahıska Türkleri tarafından oynandığı tespit edilen bu barlar, Erzurum merkezde oynanan barlardan müzik, figür ve adlandırma bakımından bazı farklılıklar gösterirler.

Ömer Avcı (2012: 10-11), Ahıska Türklerinin halk kültüründe ve düğün geleneğinde önemli bir yere sahip olan davul ve zurnanın, yeni evlenecek olan bir genç kızın yaşamının bu aşamasındaki mecazi anlamına şu bilgileri paylaşılarak değinmektedir:

... [Ahıska Türklerinde], bir ailenin kadın bir üyesi tarafından yapılan herhangi bir yanlış, aile şerefine sürülen bir leke olarak görülür. Bir kızın geleneklere uygun şekilde yetiştirilmesi de aile şerefi için çok önemlidir. Davul ve zurna, Türk kültüründeki iki geleneksel çalgıdır. Bununla birlikte, eğlencenin bir bireyin hayatında pek saygın bir yaşam tarzı olarak görülmemesi nedeniyle de davulcular ve zurnacılar, bir kızın dindarlığının gerçekleşmesini vurgulamak adına metafor [mecaz] olarak kullanılırlar. Âşığıyla birlikte kaçma [olayı], [Ahıska Türklerinde] kabul edilebilir bir davranış değildir. [Dolayısıyla da] evliliğin aile ve toplum tarafından onaylanması, Ahıska Türklerinin kültüründe hayati bir önem taşımaktadır. Âşığıyla birlikte kaçma, [yalnızca] ailenin ya da toplumun evlilik onayı vermemesi durumunda gerçekleşir. Davul veya zurna çalmak, bir yaşam tarzı olarak [Ahıska Türklerinde] pek kabul görmemektedir. Ancak geleneksel örf ve âdete göre yetiştirilmemiş olan bir kız da ailesi tarafından pek onaylanmasa bile bir davulcu veya zurnacıyla evlenmeyi seçebilir.

Yine Nejdet Babacan'ın anlatımına göre, Ahıska Türklerinin eskiden düğünlerinde kullandıkları çalgılar davul, zurna, tulum, garmon, akordeon ve bateriden ibaretmiş. Ayrıca âşıkların düğünlerde kullandıkları bağlamaya benzeyen, ancak günümüzde kullanılan bağlamadan farklı bir çalgı da kullanılmış. Babacan'ın ifadesiyle, bugünkü Ahıskalı düğünlerinde kullanılan çalgılar ise davul, zurna, tulum, klarinet, tef, darbuka, bağlama ve elektronik klavyedir. Babacan'a göre, Ahıska Türklerinin düğünlerinde icra edilen müziklerin eşliğinde skeç tarzı oyunlar da oynanmaktadır. Bununla birlikte Ahıska Türklerinin, özellikle de Erzurum'da yoğun olarak yaşadıkları Oltu, Olur, Tortum, Uzundere ve İspir ilçelerinde Horon müziklerine ve figürlerine de rastlanmaktadır. Erzurum'un Şenkaya ilçesinin Gaziler (Bardız) Köyü'nde yaşayan ve ataları Ahıska Türkü olan Azim Çakmur'un anlatımına göre, günümüzdeki Ahıskalı düğünlerinde çoğunlukla halay çekilmekte ve bar oynanmaktadır. Ancak eskiden düğünlerde akordeon [garmon], tulum, davul, zurna ve nadir olarak da çobanlar tarafından daha çok bilinen sipsi ile mızıkça çalınmış. Aynı zamanda bu düğünlerde çalgı eşliği olmaksızın yalnızca insan sesiyle söylenen bazı türkülerin eşliğinde de halaylar çekilirmiş. Azim Çakmur'un anlatımına göre, eskiden düğünler iklim şartlarına göre bahçelerde ve ahırlarda yapılmış. Ayrıca süslenmiş olan atların üzerindeki gelinler köyün içerisinde gezdirilirmiş. Erzurum merkezde yaşayan Necmi Öngüner de, Ahıska'dan göçle birlikte getirilen müziklerin, Ahıskalıların Türkiye'de yerleştikleri şehirlerin müzikleriyle de etkileşime girdiğini ve şu an söylenen türkülerin tamamen orijinal Ahıska türküsü olmadığını ifade etmiştir. Erzurum'un Oltu ilçesinde yaşayan ve bir Ahıska Türkü olan Salih Aydın ise, Ahıska Türklerinin düğünlerinde bar ve halay oynandığını, ancak erkekler ile kadınların ayrı ayrı oynadıklarını söylemiştir. Ayrıca düğünlerde skeç tarzında birtakım oyunların kurulduğunu, silah atıldığını ve güreş tutulduğunu da belirtmiştir. Bunların dışında, yine kendisinin anlatımına göre, köy camisinin önünde her Cuma günü güreş tutulmuş ve mutlaka davul-zurna çalınmış. Ayrıca daha eski yıllardaki düğünlerde de güreş tutulmuş. Bunların dışında, düğünlerde türküler ve maniler de söylenirmiş.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma konusu kapsamında gerçekleştirilen bu çalışma aracılığıyla toplanan verilerden elde edilen bulguların ışığında, aşağıdaki şu sonuçları ve önerileri ortaya koymak mümkün olmuştur:

- Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin Sünni Müslüman olduğu ve Erzurum'da yoğun olarak Merkez, Oltu, Narman, Olur, Tortum, Şenkaya, Köprüköy, Horasan, İspir ve Uzundere ilçelerinde ikamet ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Kapalı bir toplum eğiliminde olmaları, evliliklerinin çoğunlukla görücü usulü ile yapmaları ve aynı zamanda akraba evliliğini de tercih etmeleri nedeniyle kültürlerini halen korudukları sonucuna ulaşılmıştır.

- Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin söyledikleri türkülerin; bu insanların yaşamsal pratiklerini, geleneksel örf ve adetlerini, dini inançlarını, yaşadıkları bölgenin doğal güzelliklerini, sürgünler yüzünden yaşadıkları acılarla dolu zorlu hayatı, akrabalarından ve yakınlarından ayrı kalmış olmanın verdiği büyük ıstırapı ve çektikleri türlü sıkıntıları belgeler nitelikte olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerine ait türkülerin halay türünde ve oyun havası formunda oldukları görülmüştür.

- Âşıklık geleneğinin Erzurum'da yaşayan Ahıska Türkleri için de büyük öneme sahip olduğu; Erzurum'da, Ahıska Türklerinin çoğunlukla bulunduğu Erzurum merkez, Oltu, Narman, Olur, Tortum, Şenkaya, Köprüköy, Horasan, Uzundere ve İspir ilçelerinde âşıklık geleneğinin yaygın olmasının ve aynı zamanda âşık sayısının da fazla olmasının, Ahıska Türklerinin bu özelliğini destekler nitelikte bir bulgu olduğu sonucuna varılmıştır. Ahıskalı âşıkların çoğunluğunun icralarında divan (âşık) sazı kullandıkları anlaşılmıştır.

- Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin eski yıllardaki düğünlerinde kullandıkları çalgıların davul, zurna, tulum, garmon, akordeon ve nadir olarak da çobanlar tarafından daha çok bilinen sipsi ve mızıkla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Ahıskalı Türklerin bugün düğünlerinde kullandıkları çalgıların davul, zurna, tulum, klarinet, tef, darbuka, bağlama ve elektronik klavyeden ibaret olduğu sonucuna varılmıştır.

- Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin Ahıska'dan göç ederken beraberlerinde getirdikleri müzik kültürünün, yerleştikleri Erzurum yöresinin müzik kültürüyle etkileşime girerek kültürleşmiş olması nedeniyle günümüzde de halen çalınıp söylenen bu türkülerin tamamen orijinal Ahıska türküsü olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Kültürleşme olgusu bağlamında ele alınan ve Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinden derlenen 4 adet türkünün, TRT repertuarında yer alan Erzurum yöresine ait türkülerden biçimsel, makamsal, ezgisel ve ritmik olarak ayırt edici farklılıklarının olmadığı tespit edilmiştir. Sosyo-kültürel anlamda Erzurum yöresinin kültürüyle etkileşim içerisinde bulunan Ahıska Türklerine özgü eski geleneklerin ve müzik kültürünün, günümüz gelenekleri ve müzik kültürleri ile arasında bazı farklılıkların olduğu, gerek yapılan literatür

çalışması ve gerekse araştırma konusuna yönelik gerçekleştirilen kişisel görüşmeler sayesinde tespit edilmiş ve bu durumun da kültürlenme olgusunun bir tezahürü olarak gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

• Türkiye'nin Doğu bölgesindeki Artvin, Ardahan, Kars ve Erzurum gibi şehirlerde yaşadıkları tespit edilen Ahıska Türklerinin, kültürlenme olgusu sonucunda oluşturdukları kendilerine özgü yöresel kültürlerinin birbirleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmesi, gerek Ahıska Türk kültürüne ilişkin geleneksel ve sosyo-kültürel unsurların ve gerekse bu topluluğun müzik kültürüne ait unsurların daha net bir biçimde ortaya koyularak anlaşılmasına imkân sağlayabilir. Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerine ait türkülerin form olarak oyun havalarını bünyelerinde barındırdıkları ve derinlemesine araştırma yapılması halinde ise farklı formdaki türkülerle de karşılaşılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

• Ahıska Türkleri için büyük bir öneme sahip olan âşıklık geleneği ile Erzurum'da yaşamış ve yaşamakta olan Ahıska kökenli âşıkların araştırılması, gelecekte gerek Ahıska âşık müziği ve gerekse Ahıska halk müziği alanlarında yapılacak olan akademik ve sanatsal çalışmalar için araştırmacılara yeni, farklı ve kapsamlı bir bakış açısı ve model sunabilir.

• Ahıska Türklerine ait halk müziğinin, sahip olduğu geleneksel ve kültürel unsurlarıyla birlikte daha nitelikli ve tatmin edici bir biçimde ortaya koyulabilmesi amacıyla; gerek Erzurum, Kars, Ardahan, Artvin yörelerine özgü olan türküler ve gerekse bugünkü Gürcistan sınırları içerisinde yer alan Ahıska yöresine ait olan orijinal türküler, bir derleme çalışması yoluyla tespit edilip karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

• Erzurum'da yaşayan Ahıska Türklerinin kültürlenme sürecine etki eden tüm unsurların araştırılması, bu konu hakkında daha kapsamlı ve tatmin edici nitelikte verilerin elde edilmesine imkân sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Avcı, O. (2012). Understanding the culture of Ahıska Turks in Wheaton. Illinois: A case study. *The Qualitative Report*, 17 (44), 1-23.
- Aydingün, A. - Harding, B. Ç. - Hoover, M. - Kuznetsov, I. - Swerdlow, S. (2006). *Meskhetian Turks - An introduction to their history, culture and resettlement experiences*. (Ed.: D. A. Ranard), Washington: Cultural Orientation Research Center / Center for Applied Linguistics.
- Demiray, E. (2012). Anavatanlarından sekiz ülkeye dağıtılmış bir halk: Ahıska Türkleri. *Turkish Studies Social Sciences - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (3), 877-885.
- Devrisheva, F. (2006). *Ahıska Türkleri (Sözlü kültür bağlamında)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Emiroğlu, K. - Aydın, S. (2003). *Antropoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.

- Engin, İ. (1990). Süpürge zanaatçısı örneğinde iki kültürel süreç: Kültürleme ve kültürlenme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33 (1-2), 165-169.
- Karakaya, İ. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. *Bilimsel araştırma yöntemleri*, (Ed.: A. Tanrıöğen), 57-83, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Mustan Dönmez, B. - Haşhaş, S. (2014). Konularına göre yapılmış türkü sınıflandırmalarının geleneksel Türk halk müziği nazariyatı açısından değerlendirilmesi. *Turkish Studies Social Sciences-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (5), 1619-1629.
- Mustan Dönmez, B. (2019). *Etnomüzikolojinin temel kavramları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Ragibova, İ. (2008). *Kırgızistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin folkloru*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Seferov, R. - Akış, A. (2008). Sovyet döneminden günümüze Ahıska Türklerinin yaşadıkları coğrafyaya göçlerle birlikte genel bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 393-411.
- Şeker, B. D. (2006). Kente göç etmiş bir örnekte kültüre uyum (kültürlenme) süreçleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 1-31.
- Şen, Ü. S. - Delice, F. (2014). Ahıska Türklerinin müzik kültürlerine yönelik bir araştırma. *Turkish Studies Social Sciences - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (5), 1849-1865.
- Yılmaz, A. (2006). Türk romanında Ahıska Türklerinin dramı: Aşka son bakış. *Millî Folklor*, (69), 46-57.
- Zeyrek, Y. (2001). *Ahıska bölgesi ve Ahıska Türkleri*. Ankara: Pozitif Matbaa.
- Elektronik ve Sesli Kaynaklar**
- URL-1: "Ahıska Esir, Ahmediye Mahzun!" (2012, 4 Aralık). <http://www.dogruhaber.com.tr/haber/60416-ahıska-esir-ahmediye-mahzun/> (Erişim: 24.01.2020)
- Çınar, İ. (2007). Kafkas jeopolitiği ve Ahıska, <http://www.egitirim.gen.tr/site/arsiv/64-sayı28/573-kafkas-jeopolitigi-ve-ahıska-2.html> (Erişim: 17.02.2020)
- İzzetoğlu, M. (2011, 13 Mart). "Ahıska'nın tarihi kronolojisi", <http://www.ahıska.net/makale/3416/38/ahıska-nin-tarihi-kronolojisi> (Erişim: 23.01.2020)
- Oltu Belediye Başkanlığı, (2013). *Oltu Türküleri (Halaylar)* [CD]. Ankara: ODE Prodüksiyon.
- Sözlü Kaynaklar**
- KK-1: Azim Çakmur, Erzurum/Şenkaya/Gaziler (Bardız) Köyü, İlkokul Mezunu, Halk Ozanı. (Görüşme: 18. 05. 2013).
- KK-2: Bayram Şahin Arpa, Erzurum/Oltu, İşletmeci. (Görüşme: 18. 05. 2013).
- KK-3: Emine Duran, Erzurum/Şenkaya/Gaziler (Bardız) Köyü, Ev Hanımı. (Görüşme: 18. 05. 2013).
- KK-4: Fatma Aydın, Erzurum/Şenkaya/Gaziler (Bardız) Köyü, Ev Hanımı. (Görüşme: 18. 05. 2013).
- KK-5: Murat Aydın, Erzurum/Oltu, Gazeteci. (Görüşme: 18. 05. 2013).

- KK-6: Necmi Öngüner, Erzurum Merkez, Eczacı. (Görüşme: 01. 04. 2013).
- KK-7: Nejdet Babacan, Erzurum/Oltu, Emekli Hastane Müdürü. (Görüşme: 16. 04. 2013).
- KK-8: Osman Coşkun, Erzurum/Oltu, Oltu Belediye Başkan Yardımcısı. (Görüşme: 16. 04. 2013).
- KK-9: Salih Aydın, Erzurum/Oltu, Çiftçi. (Görüşme: 18. 05. 2013).
- KK-10: Salih Irmak, Erzurum Merkez, Muhasebeci. (Görüşme: 01. 02. 2013).
- KK-11: Temel Turabi, Memleketi: Erzurum/Oltu, Yaşadığı Şehir: Bursa, Halk Ozanı. (Görüşme: 11. 08. 2016).